

MILIEUVOORLICHTING

enkele notities

cees van woerkum

vakgroep voorlichtingskunde landbouwhogeschool

wageningen, 1984

Inhoud

Voorwoord

Notitie 1 : Het milieu en de voorlichting daarover

Notitie 2 : Milieubeïnvloeding en gedragsbeïnvloeding

Notitie 3 : Milieu-actie en milieuvoorlichting

Bijlage : Informatie over het terreinverkennd werkcollege
Natuur- en Milieuvoorlichting

Voorwoord

In deze bundel zijn enkele notities verzameld die in 1984 bij het terreinverkenkend werkcollege Natuur- en Milieuvorlichting zijn gebruikt.

Het zijn de eerste vingeroefeningen, bedoeld om de bestaande literatuur op bepaalde thema's bijeen te brengen en er zo enige greep op te krijgen. Op den duur zal er een systematisch opgezet dictaat moeten worden geschreven. Daarvoor is het nu nog te vroeg.

Het vak milieuvorlichting is erg jong, de milieuvorlichtingskunde zo mogelijk nog jonger. Wie ons bij de ontwikkeling van de milieuvorlichtingskunde wil helpen vindt een warm onthaal.

Cees van Woerkum

Notitie 1.

Het milieu en de voorlichting daarover

In deze notitie komen enkele fundamentele vragen aan de orde die we moeten beantwoorden voor we over milieuvorlichting en de daar gebruikte strategieën kunnen praten.

1.1. Wat is milieu?

Het milieu is volgens het woorden boek van Wolters 'het geheel der natuurlijke, maatschappelijke en culturele omgeving dat op een levend wezen zijn invloed doet gelden'. Of ook: 'de omgeving waarin een mens leeft'.

Over deze omschrijving valt uitvoerig te redetwisten. Is er bijvoorbeeld voor niet-levende wezens geen milieu? Maar één aspect is er uitstekend in verwoord, namelijk dat er meerdere milieus zijn. Hetgeen de vraag doet rijzen naar 'ons' milieu, het milieu dat bij 'milieuvorlichting' aan de orde is.

Milieuvorlichting beperkt zich tot de natuurlijke omgeving, de 'biotische of a-biotische bestaansvoorwaarden die het leven van een mens beïnvloeden'. Eigenlijk is deze omschrijving niet zo gelukkig. Althans, we dienen erbij te beseffen dat het milieu niet iets is wat voor de mens van buiten komt, maar een omgeving waarvan hij deel uitmaakt. In dit verband is een vergelijking met de andere soorten milieus leerzaam.

We zijn eraan gewend om de mens als onlosmakelijk verbonden te zien met zijn sociale milieu en zijn culturele milieu. Mensen ontwikkelen zich in en door een bepaalde sociale en culturele omgeving. Los daarvan bestaan ze niet. Denken we alleen maar aan de taal waarin mensen gedachten

*) Notities over milieuvorlichting

De opzet van deze notities is niet het bieden van een systematische introductie. Dit zou, gegeven de stand van zaken, veel te pretentiefus zijn. Over het milieu en de problemen daarmee is veel geschreven. Maar een consistente voorlichtingskundige benadering moet goeddeels vanaf de grond worden opgebouwd. De notities dienen als bouwstenen, waarmee zo snel mogelijk een niet lekkend onderkomen zal gevormd worden.

formuleren, in een interne dialoog met zichzelf of in een dialoog met anderen.

Deze intense relatie is door de sociale wetenschappen uitvoerig bestudeerd, en het idee van verbondenheid op zichzelf is gemeengoed geworden. Bij het natuurlijke milieu is dit (nog) niet het geval. Dat het natuurlijke milieu de mens beïnvloedt is genoegzaam bekend, maar dat de mens als natuurlijk wezen een element is in het totale natuurlijke systeem, waarmee zijn lot in hoge mate verbonden is, klinkt voor velen als een modische kreet.

Dit hangt sterk samen met de kijk op wat we 'het natuurlijke' noemen. Als dat is 'datgene wat onafhankelijk van de menselijke activiteit bestaat en dat verandert en varieert door de eigen spontaniteit' zijn we snel geneigd om een grens te trekken tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving. Maar deze opvatting kunnen we met een gerust hart als gedateerd beschouwen.

Er is nauwelijks meer natuur te vinden die ongerept is, of we zouden diep in de aarde moeten graven of ons ver buiten de aarde moeten begeven. De natuurlijke omgeving is in hoge mate door mensen zelf geproduceerd, en maar weinig natuurlijke elementen blijven buiten ons ingrijpen. Allereerst wijzelf niet! Door o.a. medische voorzieningen en methoden van geboortebeperking kunnen we ons aantal gigantisch uitbreiden, dan wel beperken. Maar ook onverdacht natuurlijke fenomenen als wolken komen in onze greep. In de V.S. doet men op vrij ruime schaal 'planned weather modification experiments'.

Wij zijn dus een deel van het natuurlijke systeem dat wij zelf weer voor een (steeds groter) deel bepalen. Praten we over het milieuprobleem dan hebben we het zelden over vulkaanuitbarstingen of aardbevingen maar veel vaker over vervelende verschijnselen (verontreiniging, aantasting, uitputting), die we merkwaardigerwijze zelf hebben opgeroepen en waar we de gevolgen van moeten dragen.

Om dit raadsel (de mens die tegen zijn belang in handelt) op te lossen volstaat het niet om snuffelpalen te installeren of bodemonderzoek te doen. We moeten de oorzaken van de problemen van onze natuurlijke omgeving zeker mede zoeken in de twee andere milieus, het sociale en culturele. Daarmee is het milieuprobleem slechts ten dele een technisch probleem, en mede een onderzoeksthema van sociologen, psychologen, filosofen, economen en voorlichtingskundigen.

1.2. Het milieuprobleem: oorzaken en oplossingen

Dat er een milieuprobleem bestaat, daarvan zijn de meesten, in het zicht van evidente verstoringen, wel overtuigd, al verschillen zij aanzienlijk in de taxatie van de ernst van het probleem. Sommigen zien het probleem als een reeks van op zichzelf staande uitwassen, waar meestal wel wat aan te doen valt, zij het door technologische aanpassingen, regelgeving of door - eenvoudig - ander, milieuvriendelijker gedrag. Anderen benadrukken het alom aanwezige, overal om zich heen grijpende van het milieuprobleem, dat zelfs mondiale trekken zou vertonen.

Het valt te begrijpen dat de tweede categorie zich het meest zorgen maakt. Zij vormen wat sinds geruime tijd de 'milieubeweging' heet. In hun bezorgdheid zijn ze één, niet in hun analyse van de oorzaken van het milieuprobleem, en bijgevolg ook niet in hun kijk op de oplossingen.

Nu is de milieubeweging op meerdere punten te onderscheiden. Ik verwijs daarvoor naar de scriptie van Arita Baayens. Een belangrijk onderscheid wil ik eruit lichten, omdat het voor de voorlichting verregaande implicaties heeft. Dat is het verschil in opvatting tussen degenen die het milieuprobleem zien als een 'structureel' probleem en degenen die het milieuprobleem vooral 'cultureel' duiden.

Het milieuprobleem is structureel probleem, omdat het een gevolg is van het maatschappelijk systeem van produceren en consumeren. Te denken valt aan een drietal eigenschappen: (1) de gerichtheid van bedrijven op winst-maximilisatie, waarbij zo goedkoop mogelijk geproduceerd moet worden, met als onbedoeld gevolg schade aan het milieu, (2) het principe van de vrije markt waarbij daar geproduceerd wordt waar het het meest rendabel is, ook al worden de schadelijke gevolgen voor het milieu dan geaccumuleerd en (3) de voortschrijdende technologisering van het bedrijfsleven, waardoor ingrijpen in de omgeving profitabel wordt, waar dit eerder niet het geval was, bijvoorbeeld olieboringen op zee, chemische plagenbestrijding. Natuurlijk leiden deze eigenschappen van ons maatschappelijk systeem niet per definitie tot milieubederf, er zijn bijvoorbeeld ook milieuvriendelijke, geavanceerde technologieën, maar dat sommige problemen op milieugebied met het bovenstaande in verband staan lijkt aantoonbaar.

Structureel, maar van geheel andere aard, is de relatie tussen het milieu en (over)bevolking. Het 'draagvlak' van een natuurlijke omgeving is beperkt.

Het idee dat het milieuprobleem 'structureel' van aard is leidt bij velen tot kritiek op onze maatschappij. Zeker in de beginjaren van de milieubeweging was de opvatting te horen als zou het milieuprobleem een uiting zijn van een vastgelopen kapitalistisch systeem. Het milieuprobleem was 'symptomatisch' en een aangrijpingspunt voor acties, gericht op een andere maatschappijstructuur. Wel gaf het te denken dat de huidige socialistische landen het milieuprobleem niet beter hebben opgelost. Niet-kapitalistisch is niet per definitie milieuvriendelijk.

De 'structurele visie' heeft in ieder geval opgeleverd dat de zogenaamde vrije goederen (lucht, water, en veel minder: bodem), waarop het economisch principe niet van toepassing is, opnieuw geïnterpreteerd werd. De 'free gifts of nature' zijn het slachtoffer van onze wijze van produceren en consumeren. Ze zijn van niemand en van iedereen, de zorg ervoor is slecht geregeld. Actiegroepen hebben ze blijvend tot hun domein gemaakt en schoorvoetend ontstaat op deze gebieden beleid, ondanks verzet van de zijde van industrie en landbouw.

Het milieuprobleem is ook als een cultureel probleem te zien. De gedachte is dan dat de relatie mens-natuur verstoord is. De omschrijving van 'natuur' is in dit verband moeilijk. Meestal bedoeld men die onderdelen van de natuurlijke omgeving die hun betekenis ontleen aan hun belevingswaarde, de natuurhistorische waarde, of de soortenrijkdom. Doordat we ons in steden hebben teruggetrokken, of ons ingeblikt en efficiënt van plaats naar plaats (laten) vervoeren, zijn we onverschillig geworden voor de ruimte daarbuiten. We zijn van de natuur vervreemd. Ingrepen in het landschap (wegenbouw) of in 'natuurgebieden', het zegt ons niet veel.

De milieubeweging die zich door 'de verstoorde relatie' laat leiden, ziet als logische remedie een 'terug naar de natuur'. Hernieuwd contact met de natuur betekent meer begrip voor de natuurlijke waarden, zoals voornoemd. Daaruit komt de impuls voort om die waarden te verdedigen, daarvoor offers te brengen, hetgeen kan variëren van natuurvriendelijker gedrag (in bossen honden aan de lijn) tot financiële steun aan organisaties die aan natuurbescherming doen.

Beide stromingen zijn hier vrij extreem geschetst. In de praktijk zijn er vele mengvormen. De activisten die rond 1970 de maatschappijstructuur wilden omvormen met het milieuprobleem en de onrust hierover als

breekijzer zijn zich meer en meer gaan richten op meer 'pragmatischer' oplossingen voor het milieuprobleem, voor zover ze zich nog met het milieu bezighouden. Zo staan ze soms hand in hand met 'natuurbeschermers', die overigens inmiddels toch enigermate zijn gepolitiseerd, en zich zijn gaan verdiepen in de economische achtergronden van het probleem. Zij zien bijvoorbeeld boeren niet alleen maar als onverschillige vernielers en vervuilers, maar weten hoezeer dit gedrag een uitvloeisel is van de strijd om het bestaan als agrarisch ondernemer.

1.3. Milieuvoorlichting

De 'culturele' stroming wil mensen in contact brengen met de natuur, zodat ze er meer kunnen 'beleven'. Naast natuurgenoet levert een intensievere confrontatie een beter inzicht op in de unieke waarde van bepaalde gebieden, zodat er verantwoordere gerecreëerd wordt, men financiële steun verleend, of zelfs: deelneemt aan allerlei acties om 'te redden wat er te redden valt'.

Voorlichting en educatie grijpen hier in elkaar. De grens is moeilijk aan te geven. Het klassikale onderricht aan jongeren noemen we zonder veel twijfel educatie. Cursorisch onderricht aan volwassenen is een twijfelgeval. Bij voorlichting denk ik allereerst aan informatie-overdracht die direct van invloed is op de menings- en besluitvorming van voorgelichten. Bij educatie is dit niet noodzakelijk. Het effect op de menings- en besluitvorming kan pas later zichtbaar zijn (om die reden zouden we van een diepte-investering kunnen spreken).

Wat zien we bij deze stroming aan activiteiten? We noemen, zonder volledig te willen zijn:

- I.V.N. cursussen aan vrijwilligers en I.V.N.-wandelingen en fietstochten onder begeleiding van vrijwilligers;
- schoolbiologische centra;
- natuurpleinen met instructie ter plekke;
- folders voor wandelingen met routebeschrijving en informatie;
- bezoekerscentra van Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten;
- activiteiten van de Stichting School in Bos en Landschap;
- vele boeken over natuurgebieden en landschappen;
- affiches over (zeldzame) bloemen en planten;
- artikelen in kranten, L.a.L.-bladen, etc.;
- natuurprogramma's op T.V.

Bij de 'structurele' stroming wordt de voorlichting gekoppeld aan actie. Voorlichting moet mensen bewustmaken van de (milieu)uitwassen van het maatschappelijk systeem waarin we verkeren. Ook hier zien we een samengaan van voorlichting en educatie, die niet haarfijn te scheiden zijn.

We noemen als activiteiten, uiteenlopend:

- de lespakketten van de Stichting Milieu Educatie
- de 'ideologische voorlichting' van De Kleine Aarde
- werkgroep Energie Discussie, een samenwerkingsorgaan van een groot aantal maatschappelijke groeperingen
- vele publicaties, o.a. rond het thema kernenergie en milieu, met de maatschappelijke implicaties
- voorlichting rond acties als Amelisweerd, veelal gericht op de media.

Een voorlichtingspoging om 'het politieke te overstijgen' en tegelijk niet te verzanden in 'enge' natuurbescherming vinden we bijvoorbeeld bij het WCS (World Conservation Strategy). Uitgangspunt is het idee dat de wereld een geheel van kringlopen is, waarin door de Westerse welvaart en door de armoede in de derde wereld verstoringen optreden ten koste van het behoud en goed gebruik van grondstoffen en van natuurlijke hulpbronnen. Zowel "over"- als onderontwikkeling moet worden opgeheven.

Daarnaast zijn nog twee geheel andere voorlichtingsvormen te onderscheiden die met het gemaakte onderscheid weinig van doen hebben.

De eerste is de opwaartse voorlichting, aan het beleid, om de argumenten te leveren die voor een beter milieubeleid nodig zijn. Denk aan de activiteiten van de Stichting Natuur en Milieu, die rapporten publiceren, waarvan ze hopen in officiële beleidsstukken het een en ander terug te vinden, hetgeen ze uiteraard ook actief bevorderen, o.a. door hun aanwezigheid in diverse commissies.

De tweede is de technische milieuvorlichting, aan boeren over het maken van nestbeschermers voor weidevogels, aan burgers die willen composteren, aan particuliere bouseigenaren die willen weten in hoeverre het laten liggen van dood hout schadelijk is, etc., etc.

Tenslotte, ook de industrie doet aan 'milieuvorlichting', in het kader van een P.R.-beleid. Om diverse redenen kan het goed zijn deze voorlichting te verkennen.

Milieuvoorlichting onderscheidt zich ^{meestal} sterk van andere vormen van voorlichting. Anders dan bij de landbouwvoorlichting ervaart de voorgelichte geen direct belang. Voor zover er sprake is van een belang doet zich dit pas op termijn gelden, wat overigens ook voor vele gezondheidsvoorlichting geldt (bijv. t.a.v. roken). Maar weer in tegenstelling tot gezondheidsvoorlichting kan men niet spreken van een persoonlijk belang. Het gaat om het belang van iedereen, wat meestal betekent dat de voorgelichte geen reden ziet op grond waarvan hij speciaal iets zou moeten doen of nalaten. Hierover zullen we nog vaker spreken.

Anders ook dan veel andere voorlichting gaat het bij milieuvoorlichting wat minder om 'vertaalde onderzoeksresultaten' of 'de verspreiding van vernieuwingen', maar meer om een heroriëntatie van waarden. Toch is ook de 'kennisbenutting' voor de milieuvoorlichting van belang, met daarbij de vraag hoe zij, net als bijvoorbeeld de landbouwvoorlichting, kan bemiddelen tussen de producenten van nieuwe wetenschappelijke kennis en (milieuvriendelijke) technologie en de potentiële gebruikers daarvan.

1.4. Besluit

Het milieuprobleem is geenszins van deze tijd. De pestepidemieën dwongen de middeleeuwse stedelingen tot krasse maatregelen op het gebied van drinkwatervoorziening en afvalverwerking. In het 19e eeuwse Zuid-Engelse Dorchester werd de straat met stro bedekt om het lawaai wat te dempen. Maar dat we anno 1984 zo sterk met het milieuprobleem kampen is meer dan een modegril.

Milieucalamiteiten (1) doen zich vaker voor, (2) zijn diverser van aard, (3) de consequenties zijn verder reikend en (4) hebben een uitwerking op een grotere ruimtelijke schaal. De hygiënische kwaliteit van onze omgeving was en blijft belangrijk. De recreatieve behoeften vragen meer dan vroeger om alternatieven, waarbij 'landschap' en 'groen' hoog scoren. We zien eerder in dat we met uitputting van de bodem, water- en luchtvervuiling kringlopen verstoren waarvan ook wijzelf deel uitmaken.

Het belang van milieuvoorlichting is hiermee voldoende aangetoond. Maar aan de milieuvoorlichting mag tegelijk de eis van effectiviteit gesteld worden. En hier rijzen enige vragen. Laten we het er voorlopig op houden dat het bij milieuvoorlichting om een moeilijke vorm van voorlichting gaat, waar nog veel ontwikkeld moet worden. Aan het werk dus!

Geraadpleegde literatuur:

Baayens, A., Milieu-educatie; wat is dat?, Wageningen, scriptie vakgroep Voorlichtingskunde, 1983.

Burch, W.R., N.H. Cheek, en L. Taylor (Red.), Social behavior, natural resources, and the environment, New York, Harper and Row, 1972.

Derks, H. (Red.), Milieu en maatschappij; bijdragen aan een sociaal-economische milieukunde, Baarn, Ambo, 1977.

Ester, P. (Red.), Sociale aspecten van het milieuvraagstuk, Assen, Van Gorcum, 1979.

Hardin, G. en J. Baden (Red.), Managing the commons, San Francisco, W.H. Freeman, 1977.

Hofstee, E.W., Milieubederf en milieubeheersing als maatschappelijke verschijnselen, Amsterdam, Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, 1972.

Klausner, S.Z., On man and his environment, San Francisco, Jossey-Bass, 1971.

Milieuvoorlichting en gedragsbeïnvloeding

In deze notitie wordt nagegaan wat er met voorlichting te bereiken is als we een bepaald milieugedrag willen bevorderen of afremmen.

2.1. Gedragsbeïnvloeding met voorlichting?

Het idee om met voorlichting een concreet gedrag om te buigen roept bij velen weerstand op. Het plaatst de voorlichter in het kamp van andere beïnvloeders die met sociaal-psychologisch slim doordachte technieken ons aan willen zetten tot gedrag wat we misschien zelf niet willen: reclamemensen, P.R.-functionarissen, propaganda-deskundigen achter verkiezingscampagnes of achter vormen van geloofsverkondiging (o.a. van sommige sekten).

Soms lijkt het wel of onze hele maatschappij ~~vorgave~~ ~~is van dergelijke~~ 'manipulatieve' acties. Van alle kanten word je aan je jasje getrokken, en men is wel zo verstandig dit niet bruusk te doen, maar zo dat je nog luistert ook, tot dat je door hebt dat je beïnvloedt wordt.

Moeten we hieraan meedoen? Het is hier niet de plaats om alle pro-~~en contra~~-argumenten tegen elkaar af te wegen.* Eén argument is het belang van de zaak. Niet te betwisten is dat we ons vaak gedragen op een wijze die uit oogpunt van ons gezamenlijk belang ~~correctie~~ verdient. In een aantal gevallen is voorlichting als correctie op wangedrag ook volledig geaccepteerd. We gaan niet tekeer tegen die persuasieve verkeersvoorlichting die wil voorkomen dat automobilisten kinderen omverrijden of tegen voorlichting die vooroordelen jegens ethnische minderheden uit de wereld wil helpen. Maar er zijn ook zeker grensgevallen te melden, waar discussie op zijn plaats is. Zo is de voorlichting door de overheid over het energieprobleem aangevallen. De strekking ('gordijnen dicht') zou voorbijgaan aan het wezen van het probleem, onze op groei gerichte economie.

* Vergelijk: Kees van Woerkum, Massamediale voorlichting, Vakgroep Voorlichtingskunde, 1982, blz. 119-121.

Opmerkelijk is dat regelgeving via wetten soms nog eerder geaccepteerd wordt dan voorlichting die hetzelfde wil bereiken, zo lijkt het. Zeker als een overheidsapparaat voorlichting op grote schaal inzet is de gedachte aan Big Brother niet ver weg. Het is dus m.i. niet altijd zo dat voorlichting als zodanig als 'prettiger' ervaren wordt, dan andere, niet-communicatieve beïnvloeding. Mede hierom moet steeds goed overdacht worden of voorlichting wel het instrument zal worden en of niet wettelijke verboden, subsidies, technische maatregelen, de voorkeur verdienen.

Vaak zal voorlichting onderdeel zijn van een pakket van maatregelen. Om een onschuldig voorbeeld te geven: een beter, natuursparend gedrag in een park is mogelijk te bereiken door het aanleggen van goed afgebakende looproutes, met bankjes op plaatsen waar een verblijf minder kwaad kan, met draadafschermingen waar nodig, en met 'voorlichting', borden, een folder voor vaste bezoekers, etc.

2.2. Kan het?

Gedragsbeïnvloeding via voorlichting is ook om andere redenen discutabel. Gesteld wordt dat houdingsverandering via voorlichting uiterst moeilijk is. Houdingen zijn stabiele geneigdheden tot een bepaald gedrag en zowel in onszelf als in onze omgeving verankerd, zodat we niet gemakkelijk overstag gaan, zeker niet ten opzichte van een anonieme persoon die de voorlichter vaak is (zeker bij massamediale voorlichting).

Maar stel dat houdingen veranderen, dan betekent dit nog geenszins dat het gedrag zich daarbij aanpast. Op de eerste plaats moet dat gedragsperspectief aanwezig zijn. Een grote voorliefde voor het openbare vervoer kun je niet botvieren als je in een achteraf gelegen gehucht woont, waar in geen velden of dreven een bus te bekennen valt. Op de tweede plaats moet de sociale omgeving meewerken. Als daar negatieve reacties loskomen valt het niet gemakkelijk door te zetten. Stel dat ik de kamertemperatuur thuis tot 18 graden zou terugbrengen dan zou dit de vaste bezoekers, als ze dat dan blijven, tot herhaalde opmerkingen brengen ('Het is hier wel ongezellig kil' zullen ze nog net niet zeggen), waar ik mijn antwoord

steeds klaar voor moet hebben.

Dit pessimisme over de beïnvloedende mogelijkheden van voorlichting wordt vrijwel door iedereen gedeeld. Er is een tak van wetenschap ontstaan die uitgaat van het idee dat milieuproblemen vooral gedragsproblemen zijn, geworteld in gewoonten, levensstijl, een bepaalde motivatie en kennis van zaken. Dat gedrag is de uitkomst van een afweging van kosten en baten, zo is de veronderstelling. Men (o.a. Cone en Hayes) denkt nu deze uitkomst toch vaak te kunnen beïnvloeden.

Een eenvoudig schema daarvoor is:

1. analyseer de kosten en de baten van het huidige gedrag
2. analyseer de kosten en de baten van het gewenste gedrag
3. indien het saldo van 2 lager is dan 1, wat meestal het geval zal zijn, probeer dan de baten van 2 te verhogen en de kosten te verlagen.

Bij 1 geldt het omgekeerde.

Voorlichting is dan een van de instrumenten (informatie-campagnes, instructie, e.d.) van deze 'behavioral technology', maar relatief van vrij bescheiden betekenis. Cone en Hayes hebben in hun boek 'Environmental problems/behavioral solutions' een groot aantal studies beoordeeld en zijn over de mogelijkheden om het gedrag te beïnvloeden in het algemeen vrij positief. Maar over voorlichting schrijven ze:

'Throughout this book we show that instructions are only a limited solution for environmental problems'. 'The purpose of information is to specify the desired behavior. If this is new information, it may get the behavior going, but the long-term succes of a programm is largely a function of other variables (Cone en Hayes: 118).

Anderzijds is een campagne zonder voorlichting moeilijk voorstelbaar. Is voorlichting dan misschien niet van doorslaggevend belang, het vormt wel een onmisbare ondersteunende factor. Dit geldt zowel voor microstrategieën, gericht op een kleine, homogene doelgroep, als voor macrostrategieën. Bij de laatste verwijs ik naar het zogenaamde draagvlakmodel.

2.3. Twee benaderingen: vooraf en achteraf

Voorlichting is dus eerder ondersteunend ten opzichte van andere beïnvloedingsinstrumenten, dan dat het op zichzelf veel kan uitrichten. Om te zien wat de plaats van voorlichting kan zijn is het verstandig een onderscheid te maken tussen vooraf-strategieën ('antecedent strategies') en achteraf-strategieën ('consequence strategies').

- Vooraf-strategieën

Ik wil een drietal strategieën noemen en bespreken, waarbij ik me vooral baseer op het overzichtsartikel van Winett en Ester, en op Geller.

1. Informatie verstrekken

Zoals hierboven al genoemd heeft deze strategie weinig directe invloed op het gedrag. Dit geldt met name voor de schriftelijke voorlichting (folders, brochures e.d.), toch een voorlichtingsvorm die je vaak tegenkomt, ook in de milieuvoorlichting. Denken we echter aan het doel van voorlichting, bewuste besluitvorming op grond van beschikbare informatie over alternatieven, dan kan de schriftelijke voorlichting moeilijk ontbreken, tenzij we dit doel terzijde schuiven. Maar belangrijk blijft de conclusie dat folders en brochures alleen vrijwel waardeloos zijn als we gedragsverandering beogen.

2. Voorbeelden geven ('Modeling')

Mensen gaan zich vaak anders gedragen op grond van wat ze leren uit de observatie van anderen. Dit geldt vooral als die anderen voor hen belangrijk zijn, als ze hen mogen of respecteren. Deze strategie is zeer interessant vanuit voorlichtingsoogpunt, maar kost tegelijk veel geld, zeker als dat voorbeeld-gedrag in levende lijve getoond moet worden. Stel voor dat iedere burger op aanvraag een voorlichter kon inschakelen die hen daadwerkelijk zou voordoen hoe ze zelf compost moesten maken. Dat zou aantrekkelijk zijn, maar tegelijk enorm kostbaar.

Begrijpelijk is het daarom dat gezocht is naar vormen van 'symbolisch' voorbeeld-gedrag. We komen dan op de televisie (en video) als medium, omdat daarmee iets getoond, gedemonstreerd kan worden. Uiteraard is het

dan zaak de 'voorbeeldige' persoon goed uit te zoeken, zodat identificatie mogelijk wordt. Wellicht is het verstandig iemand te kiezen die representatief is voor de doelgroep. Het gedrag moet verder zeer duidelijk getoond worden, stap-voor-stap, mogelijk in verschillende situaties.

3. Aansporingen

Onder een aansporing (in het Engels spreekt men van 'prompt') verstaan we een direct appèl op een bepaald concreet gedrag. Denk aan de bordjes op grasvelden of bij hertenparken ('plastic is vergif voor de dieren'). De effectiviteit daarvan is twijfelachtig, vooral als het om negatieve aansporingen gaat ('doe niet...', 'laat geen...', etc.). Die bedreigen namelijk de keuzevrijheid, waaraan velen zo zijn gehecht, met als gevolg een neiging tot verzet (Reich en Robertson). Het omgekeerde van wat beoogd is wordt voor de betrokkene aantrekkelijk!

Factoren die aansporingen effectiever maken zijn:

a. Specificiteit

Het verlangde gedrag moet duidelijk aangegeven zijn.

b. Nabijheid

De aansporing moet in de directe omgeving aanwezig zijn, waar het gedrag verlangd wordt.

c. Gemak

Het verlangde gedrag moet niet veel moeite kosten, en als een bepaald gedrag juist niet verlangd wordt dan moeten daarvoor verder niet teveel prikkels aanwezig zijn.

d. Vriendelijkheid

De toonzetting van de aansporing moet bescheiden zijn.

In het algemeen zijn deze antecedente strategieën op zichzelf onvolgende om milieuvriendelijk gedrag uit te lokken, behalve als het om simpel, weinig eisend gedrag gaat. Daarom moet gezien worden naar achteraf-strategieën, waar het element van beloning sterker ingebracht kan worden.

- Achteraf-strategieën

Bekende strategieën om iets van mensen gedaan te krijgen zijn geldelijke beloningen dan wel straffen. Een belangrijk deel van het overheidsbeleid is hier op gebaseerd. Men geeft subsidies aan degenen die datgene doen wat gewenst wordt, bijvoorbeeld het huis laten isoleren, en men beboet mensen die datgene doen wat juist niet gewenst wordt, bijvoorbeeld zomaar een mooie boom omzagen. De voorlichting hierover maakt deel uit van het pakket. De straffen moeten bekend gemaakt worden, met de beweegredenen. Enerzijds voorkomt voorlichting hierover veel irritatie bij burgers die niet goed op de hoogte zijn van de bepalingen en met verbazing ontdekken moeten dat 'hun' boom beschermd is. Anderzijds is zo te vermijden dat al te veel overtredingen voorkomen, zodat een enorme administratieve rompslomp ontstaat.

Gaat het om stimulerende beloningen (subsidies), dan is voorlichting nodig om alle burgers gelijke kansen te geven hiervan te profiteren, en niet alleen de welingelichte categorie die het eigen belang piekfijn verzorgt. Bovendien zal voorlichting in sommige gevallen moeten voorkomen dat van de aangeboden mogelijkheid onvoldoende gebruik wordt gemaakt. Hier stelt zich het probleem dat als de beloning niet opweegt tegen de kosten van de gedragsverandering, zulks in de ogen van de voorgelichten, deze voorlichting waarschijnlijk betrekkelijk ineffectief is. Ten aanzien van de beheersovereenkomsten, door boeren met de overheid af te sluiten, zijn deze geluiden wel vernomen.

Wat zijn achter-strategieën die meer op het communicatieve vlak liggen. We noemen er twee:

- terugkoppeling ('feedback')

Het idee is dat mensen een gedrag continueren in het zicht van wat dit oplevert. Vaak is dit echter onduidelijk, zodat de prikkel tot dat gedrag wegvalt. Waar mogelijk zou informatie een duidelijker beeld kunnen scheppen van wat verdiend is, collectief of, indien mogelijk, individueel. Nemen we als voorbeeld een campagne voor zwerfvuilbestrijding. Dit geeft

een collectieve winst, een schonere stad, en een - in de grote steden mogelijk aanzienlijke - besparing op het gemeentelijke budget. Dat de stad schoner wordt zal misschien zichtbaar genoeg zijn, al kunnen vergelijkende foto's op vergelijkbare tijdstippen en plaatsen daarbij helpen. De besparing op het gemeente budget is te berekenen en door te geven. Maar dit zou ook individueel uit te drukken zijn. De feedback zou bijvoorbeeld kunnen bestaan uit een berekening van het geldbedrag waarmee de gemeentebelasting omlaag kan, of, reëler: niet zal hoeven te worden verhoogd.

Het probleem bij dit voorbeeld is natuurlijk dat het verband tussen individueel gedrag — collectieve winst — individuele winst nogal problematisch is. Ik alleen kan Wageningen niet schoner maken. Of ik kwistig rotzooi verspreid of me als een heer gedraag maakt voor de totale winstrekening en dus voor de in tweede instantie te behalen individuele winst nauwelijks iets uit. Voorbeelden waar het wèl wat uitmaakt zijn vooral te vinden bij de energievoorlichting. Isolatie leidt tot collectieve winst ('de bel bij Slochteren gaat langer mee') zowel als tot directe individuele winst, een lagere gasrekening. Ook hier echter valt er veel te doen om d.m.v. informatie de verdiensten zichtbaar te maken. Veel mensen die wat geïsoleerd hebben, weten nauwelijks of en wat ze nu hebben bespaard. Dat zou hen duidelijk gemaakt moeten worden. Eenvoudig is dit echter niet.

- monitoring

De voorlichting kan in sommige situaties een systeem bedenken waardoor mensen in staat zijn zelf de beloning van hun gedrag te bepalen. We zouden hier over 'self feedback' kunnen spreken. Zo zijn er voorstellen uitgewerkt waarmee men beter zelf kan nagaan wat men aan energie (gas, electriciteit) verbruikt of wat men daarvoor betaalt, zodat het effect van energiebewust gedrag zichtbaar wordt

In het algemeen wordt aan feedback-strategieën zeker waarde toegekend. In een totaal-programma moeten overwegingen over hoe feedback te verstrekken valt nooit ontbreken.

2.4. Besluit

Uit het bovenstaande valt gemakkelijk te begrijpen dat voorlichting als gedragsbeïnvloeder eerder een ondersteunende dan bepalende factor is. Het is in elke gedragsbeïnvloedende campagne een voorwaarde, maar zelden een garantie voor effect.

Ten aanzien van de verschillende strategieën zij opgemerkt dat ze eerder in combinatie gebruikt zullen worden dan apart. Vooraf- en achteraf-strategieën zullen elkaar aan. Zorgvuldig moet bezien worden hoe elke strategie in het geheel kan bijdragen. Aldus wordt een actie-model geconstrueerd dat in een 'gemiddelde' situatie wordt geprobeerd. Deze poging zal met onderzoek begeleid worden, op grond waarvan bijstelling volgt, mits de resultaten voldoende positief zijn. Bij een dergelijke actie is van groot belang (Winett en Ester):

- dat de doelen duidelijk gesteld zijn, ook voor de deelnemers, en ze bereikbaar zijn
- dat de deelnemers zich uitdrukkelijk - liefst openbaar - bereid verklaren het programma te volgen
- dat gepoogd wordt tussen de deelnemers een zekere verbondenheid te scheppen, en er mogelijkheden tot gezamenlijke participatie bestaan
- dat acht geslagen wordt op het (informele) leiderschap als het om locale acties gaat. Locale opinieleiders zijn zowel belangrijk voor de informatie over het project, zij spreken meestal meer mensen, als voor de acceptatie van het project, zij hebben wat meer invloed op groepsnormen.

Voorlichting is in vergelijking met andere beleidsmaatregelen niet zelden relatief goedkoop. De neiging bestaat er een te zware claim op te leggen. De voorlichter moet hiervoor waken. Het kan voorlichtingskundig zeer verantwoord zijn om niet voor te lichten. Verder berust enig succes in hoge mate op de strategische doordenking en creatieve uitwerking van het totale plan. Succes ligt hier zelden voor het oprapen. Al te optimistisch mogen we over de 'gedragstechnologie' niet zijn.

Geraadpleegde literatuur

- Cone, J.D. en S.C. Hayes, Environment problems, behavioral solutions, Monterey, Brooks/Cole Publ. Comp., 1980.
- Ester, P en F. van der Meer, Sociaal-psychologische determinanten van individueel milieugedrag: schets van een gedragsmodel, in: Ester, P. (Red.), Sociale aspecten van het milieuvraagstuk, Assen, Van Gorcum, 1979. Van dezelfde auteurs in deze reader: milieubesef en milieugedrag: enkele onderzoeksbevindingen.
- Geller, E.S., R.A. Winett en P.B. Everett, Preserving the environment; new strategies for behavioral change, New York, Pergamon Press, 1982.
- Reich, J.W. en J.L. Robertson, Reactance and norm appeal in anti-littering messages, Journal of applied psychology, jrg. 9 (1979), blz. 91-101.
- Winett, R.A. en P. Ester, Behavioral science and energy conservation: conceptualizations, strategies, outcomes, energy policy applications, Journal of Economic Psychology, jrg. 3 (1983), blz. 203-229.

Notitie 3

Milieu-actie en milieuvoorlichting

3.1 Inleiding

Als we het hebben over de milieubeweging denken we niet alleen of zozeer aan een fraaie folder over het hergebruik van glas, maar aan actie, aan pogingen om op een georganiseerde wijze iets voor elkaar te krijgen dat anders niet of te laat zou gebeuren. Over milieu-acties gaat deze notitie.

Een duidelijke omschrijving van wat 'actie' is, valt moeilijk te geven. Acties kunnen gericht zijn op het omverwerpen van onze kapitalistische maatschappij, maar ook tot doel hebben dat kinderen zuiniger zijn op het plantsoen in de wijk. Acties kunnen leiden tot een betoging van honderdduizenden, maar ook tot een brief van verontruste natuurvrienden aan B en W. Kortom het verschijnsel actie is heel divers en in een definitie moeilijk grijpbaar. En we hebben geen behoefte aan een prachtige, scherpgeformuleerde omschrijving die te ver afstaat van het verschijnsel actie zoals we dat in de praktijk kennen.

De grens met voorlichting is natuurlijk zeer problematisch. Ook acties die op het eerste gezicht geen 'informatie' lijken te bevatten kunnen toch bij nader inzien tot een bewustere keuze leiden van buitenstaanders, doordat ze de ogen openen voor problemen die eerder niet als zodanig werden gekend. Zo heeft Greenpeace door spectaculaire en riskante acties op volle zee het dumpen van kernafval trachten te beletten. Het ging hen daarbij niet om het incidentele succes, te zorgen dat die storting zou uitblijven. Dat zouden ze wel met een vloot de wereldzeeën op moeten. Bovendien was op voorhand te bedenken dat ze niet zouden slagen. Hun daad was eerder 'symbolisch', een vorm van protest, waarmee ze onze aandacht opeisen. Waarom zou dit niet een eerste fase van een voorlichtingsstrategie genoemd mogen worden?

Laten we het er op houden dat we bij actie te maken hebben met beïnvloedingsprocessen waarbij behalve communicatie ook vormen van dwang mogelijk zijn. Dat beide beïnvloedingsmogelijkheden vaak samengaan. Verder: dat gemikt wordt op resultaat, en wel op vrij korte

3.2 Voorlichting en actie in elkaars verlengde

Voorlichting is gericht op een bewuster keuzeproces. Actie is gericht op resultaat. Uit het bovenstaande weten we dat ze kunnen samengaan. Als we uitgaan van een van beide wordt de noodzaak tot aanvulling vanuit de andere kant vanzelf duidelijk.

We kunnen met acties resultaat bereiken, maar het gevaar bestaat dat dit kortstondige successen worden, die niet te herhalen zijn en waarvan de effecten in een later stadium weer teniet kunnen worden gedaan. Zo is het misschien mogelijk om door een zeer geconcentreerde en met grote inzet gevoerde actie een gemeenteraad zover te krijgen dat er een verordening komt tegen het spuiten met gif in de gemeentelijke parken. Maar als er geen actieve groep overblijft die met een waakzaam oog op het gedrag van de plantsoendienst let is het gevaar verre van denkbeeldig dat tegen meeldauw in het rozenperkje gespoten wordt, zo niet na een, dan wel na drie jaar. En deze groep moet niet geïsoleerd staan maar zich gesteund weten door een veel grotere groep van ingewijde betrokkenen. Dit wijst op voorlichting of educatie, waarbij mensen werkelijk intellectueel bezig zijn met een probleem en op de hoogte zijn van mogelijkheden en alternatieven, zodat ze kritisch mee kunnen denken en reageren. Zo wordt een draagvlak gecreëerd, waardoor ook op langere termijn iets blijvends gerealiseerd kan worden.

Dit gevaar van een 'kortstondig vuurwerk', dat acties bedreigt, is alom te herkennen. Het is bijvoorbeeld van toepassing op de vredesbeweging. De voorlichting/educatie van deze beweging is relatief de zwakke poot, zo is mijn veronderstelling. Onderzoek zou moeten uitwijzen in hoeverre de gebezigde argumenten gemeengoed zijn geworden.

Andersom is voorlichting zonder het perspectief van actie vaak zonder veel vrucht, omdat de informatie niet 'bruikbaar' wordt. Als voorlichting wijst op de enorme mistoestanden in een bepaalde sector van ons milieu kan dit door de ontvanger gemakkelijk geplaatst worden in de rij van 'ellendig, maar niets aan te doen'. In het leed van de wereld verdrinkt zo'n probleem. Mensen scheppen zich vaak pas echt problemen, zo is de hypothese, in het licht van mogelijke oplossingen. Het perspectief van actie betekent dat veranderingen mogelijk zijn, dat het zin heeft zich met bepaalde zaken bezig te houden. Hoe concreter het actieperspectief is, hoe relevanter de voorlichtingsboodschap wordt.

Actie en voorlichting zullen elkaar dus in veel gevallen overlappen. We kunnen praten over de actie-component binnen een voorlichtingsprogramma, zowel als over de voorlichtingscomponent binnen een actie.

3.3. Vormen van actie

Stel, we vormen een actiegroep en we willen na enige tijd intensief werken resultaat bereiken. Welke middelen staan ons dan grosso modo ter beschikking? Ik wil een viertal mogelijkheden noemen, met voorbeelden. Deze sluiten elkaar niet persé uit.

a. Informeren.

Bedoeld wordt het aangeven van de ernst van het betreffende milieuprobleem, welke maatregelen noodzakelijk zijn, wat de consequenties zijn als een gewenste beslissing niet wordt genomen. Dit is de voorlichtingscomponent waarover we spraken. We kunnen denken aan media als:

- lezingen, hearings, forumdiscussies, congressen
- publicaties: brochures, folders, artikelen
- documentatiemateriaal (bijv. voor scholen)
- persberichten
- tentoonstellingen, affiches
- (discussie)films, video-producties
- toneel

Deze media kunnen getoetst worden op criteria als: begrijpelijkheid, de mate waarin ze interesse opwekken, hun verspreiding en/of toegankelijkheid, e.d.

b. Pressie organiseren

Hier ligt het accent op het uitoefenen van druk op beleidsvoerders of in elk geval op mensen die beslissingen nemen die ons probleem direct raken (het kunnen ambtenaren, politici, grote en kleine ondernemers, maar ook bijvoorbeeld automobilisten zijn). Pressiemiddelen zijn bijvoorbeeld:

- ingezonden stukken, open brieven, verklaringen
- petities
- lobby-contacten
- protestmarsen, demonstraties

- manifestaties waarbij bijv. politici worden uitgenodigd
 - vragen stellen bij vergaderingen (aandeelhouders, gemeenteraad, e.d.).
- Beleidsvoerders worden onder druk gezet om zich uit te spreken, kleur te bekennen. Tegelijk wordt de publieke opinie gesensibiliseerd. Het verzet wordt aangewakkerd.

c. Het alternatieve voorbeeld geven

Acties behoeven niet altijd tegen iets gekeerd te zijn. Ze kunnen ook een bevorderende teneur hebben. We demonstreren zo dat het echt anders kan, dat een milieuvriendelijkere maatschappij geen theorie behoeft te zijn. Denk aan:

- wereldwinkels of winkels met 'natuurlijk' voedsel
- De Kleine Aarde en vergelijkbare projecten
- Memobedrijfjes
- E.N.F.B.-manifestaties (Blij dat ik rij - op de fiets)
- in winkels niets laten inpakken
- composteren, hergebruik van papier, etc.
- kringloopwinkels.

Dergelijke acties kunnen mensen er toe brengen om het bestaande gedrag of de bestaande situatie te problematiseren. Wat 'normaal' en onvermijdelijk leek blijkt nu een keuze te zijn: het kan ook anders.

d. Doen wat niet mag

Hieronder vallen alle acties die meer of minder afwijken van wat wettelijk geoorloofd is. Het doel is vaak tweeledig: òn wil men directe dwang uitoefenen op beleidsvoerders òn wil men (symbolisch) laten merken dat een probleem zo ernstig is dat grove middelen oirbaar zijn. Een dergelijke actie is op te vatten als een noodkreet. Naarmate de wettelijke grenzen verder overschreden worden besteden er de nieuwsmedia meer aandacht aan, alhoewel niet altijd in de gewenste termen. Hierover straks meer. Agressievere actievormen zijn:

- ordeverstoringen van bijeenkomsten (gemeenteraad, 'inspraak'-bijeenkomsten, officiële plechtigheden, etc.)
- bezettingen, van gebouwen of grond
- schenden van geheimhoudingsplicht bij vertrouwelijk beraad
- 'image-beschadiging' van prominenten ('smaadvolle' teksten, affiches)

- het wederrechtelijk veroveren van documenten, waaruit intenties blijken die tot dan ontkend werden
- gewelddadigheden (ingooien van ruiten, besmeuren van prominente personen, het omgooien van auto's, etc.)

De grens tussen de tweede en vierde categorie is niet altijd scherp te trekken. Er is een tussengebied van 'burgerlijke ongehoorzaamheid' ontstaan, waar de rechters druk werk hebben gekregen. Denk aan het niet betalen van bepaalde belastingen, vanwege de uitgaven aan kernenergie of aan kernbewapening. Aan bezettingen die tot op zekere hoogte, en als ze tijdelijk zijn, worden geduld. Er lijkt enige inflatie op te treden in wat een harde actie genoemd wordt.

3.4. Acties en het nieuws

Veel acties zijn mede gericht op het grote publiek. Men trekt bewust de aandacht van journalisten, die daarvoor vaak ook wel gevoelig zijn, maar helaas niet altijd vanwege dezelfde motieven als de actievoerders. Tussen de actievoerders en de journalisten, ook die van zgn. 'linkse' kranten, gaapt een kloof die doorgaans tot problemen leidt, problemen van onbegrip, teleurstelling, niet zelden ontaardend in openlijke vijandschap.

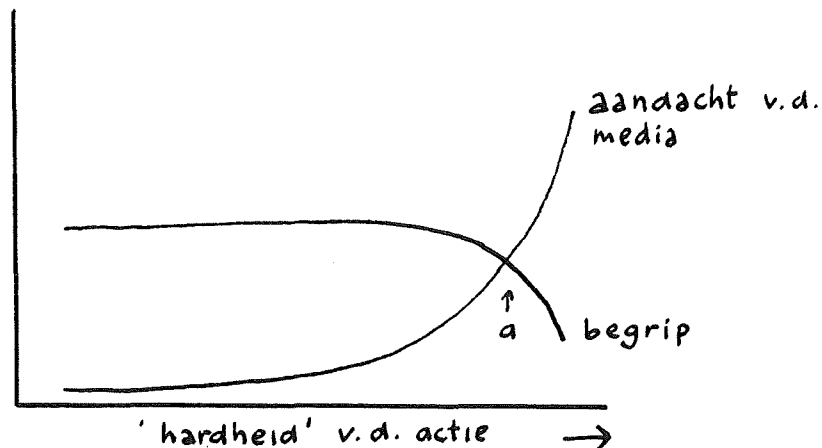
Voor een deel zijn deze problemen te wijten aan het karakter van de nieuwsmedia in onze maatschappij. Nieuwsmedia signaleren, observeren, verklaren, maar kiezen zelden partij. Er is veel variatie in de wijze waarop ze de activiteiten van sociale bewegingen 'verslaan', maar tot een direct engagement leidt een in opzet welwillende bejegening zo goed als nooit. De aandacht die aan de actie besteed wordt is, zeker vanuit de actiegroep gezien, oppervlakkig, toegespitst op uiterlijkheden ('incidentenjournalistiek') en met een belangrijk accent op wat prominenten vinden en zeggen. De traditionele, gevestigde informatiebronnen scoren hoog. Zo werd de publiciteit vooraf aan de grote demonstraties tegen kernenergie beheerst door de vraag welke politieke partijen wel of niet onder welke slogans mee zouden doen. Wat er zich aan de basis afspeelde, bleef goeddeels buiten de aandacht van de media.

Voor een deel wortelen de problemen in het verschil in houding tussen de actievoerder en de journalist. Journalisten reppen zich van het ene conflict naar het andere. Ze staan niet meer met rode oren te luisteren naar weer een opgewonden stem die stelt dat het helemaal anders moet. Ze 'hebben het allemaal al wel eens gezien'. De jarenlange inkijk in het politieke wereldje heeft hen sceptisch gemaakt over wat bereikt kan worden. Het rotsvaste geloof in verandering, dat de actievoerder bezielt, delen ze niet. Het valt te begrijpen dat hun afstandelijke, soms zelfs wat cynische houding botst met het bevlogen ethos van de actievoerder.

Concreet leidt dit alles ertoe dat actievoerders de journalisten verwijten te weinig aandacht aan hun zaak te schenken en dat in de berichtgeving de motieven van de actievoerders onvoldoende uit de verf komen. Vooral als actievoerders geen speciale zegsmannen of -vrouwen uitkozen, zijn de communicatiestoornissen aanzienlijk. Veel 'autonomen', actievoerders die uitgaan van een anarchistisch getint actie-model, weigeren te werken met specialisten die de publiciteit verzorgen en daarmee ervaring hebben. Dit geldt bijvoorbeeld voor de krakersbeweging, voor de anti-kernenergiebeweging. Dan zijn de communicatiestoornissen wederzijds per definitie enorm.

Het is bekend dat de nieuwsmedia erg letten op de 'hevigheidsfactor' van een actie. Een betoging in Arnhem, enige jaren terug, tegen de KEMA gericht, kreeg nauwelijks enige landelijke publiciteit, terwijl om het om een - voor Arnhem zeker - uniek aantal betogers ging. De betoging verliep heel rustig en dat bracht de pennen, die net daarvoor druk in de weer waren geweest bij de heftige acties tegen de Dodewaard-centrale, niet in beweging. Het is begrijpelijk dat actievoerders daarom naar hardere middelen gaan grijpen, om tenminste enige aandacht te krijgen. Het gevaar bestaat natuurlijk dat deze grensoverschrijdende actiemiddelen in de berichtgeving gaan overheersen en dat bijgevolg het begrip voor de actie daalt. 'Hoe rustig was het gisteravond in Amsterdam?' wordt de vraag. Niet: 'Wat bezielde de demonstranten?'.

In schema kunnen we dit misschien zo weergeven:

Dit schema is louter hypothetisch. Het zou door onderzoek gestaafd of bijgewerkt moeten worden. Waar het ideale punt a. zou liggen valt uiteraard in de praktijk moeilijk te voorspellen. Acties die al langer zijn, vergen een agressieve inzet om dezelfde publiciteit op te leveren. Wellicht gaat dit al snel ten koste van het begrip. De actie 'marginaliseert'.

De aandacht kan uiteindelijk vrijwel geheel negatief worden.

Zoals in Nederland met de Rode Jeugd is gebeurd.

3.5 Welke acties?

Actie voeren is voor velen een emotioneel proces, waarbij het niet past uitvoerig stil te staan bij de voors en tegens. Dat is nu eenmaal geen 'actie'. Toch lijkt het verstandig om enkele criteria te bekijken die voor een keuze voor een bepaalde actie van belang kunnen zijn. Dat kan onnodige frustratie achteraf voorkomen.

a. Wat is het belang van het directe resultaat?

Actiegroepen kunnen zo verstrikt raken in een politiek spel, dat ze disproportioneel veel energie steken in acties die relatief maar weinig opleveren, waar men zich achteraf voor schaamt. Zo is wel gesteld, dat de actie Amelisweerd vechten tegen de bierkaai was. De verlegging van het tracé van de Rijksweg 27 was nauwelijks meer dan een doekje voor het bloeden.

b. Hebben de acties een onthullende functie?

Het kan zijn dat er direkt weinig bereikt wordt, maar dat door de actie wel inzicht gegeven wordt in bestuurlijke processen die ondemocratisch zijn. Met andere woorden: de zwakke plekken van ons parlementaire stelsel worden blootgelegd. Met name de schijn-democratie van inspraakprocessen kan aan het licht worden gebracht. Inspraak dient vaak alleen om het verzet in een vroeg stadium zichtbaar en beheersbaar te maken. Of als een uitlaatklep. Zo staat in het evaluerende boek over Amelisweerd (zie achter): 'Amelisweerd geeft een aardige wijziging voor de waarde van inspraak-procedures in controversiële kwesties. Uiteindelijk lijkt die waarde gering, omdat er geen weg terug was; er was immers in iedere fase al zoveel geld geïnvesteerd. De zaak Amelisweerd toont dat de gedemocratiseerde ruimtelijke ordening niet bestaat. Amelisweerd haalde de dwaasheid van 'the country of inspraak' boven. Dat is de grootste verdienste van de actiegroep!'

c. Is er een overeenstemming tussen doel en middel?

Grote doelen en beperkte middelen leiden tot frustratie of tot een dermate agressief optreden dat een verbreding van de actie onmogelijk wordt. Men moet die actie-doelen kiezen die binnen bereik liggen. Dit zullen vaak tussenstapjes zijn, die uiteindelijk tot de sprong voorwaarts kunnen leiden.

d. Biedt de actie mogelijkheden tot participatie?

Sommige acties zijn zo riskant of vragen zoveel tijd en deskundigheid dat maar weinig geïnteresseerden kunnen deelnemen. Voor een goede kadervorming zijn deze acties ongeschikt. Het gevaar van een aktie-elite, die langzaam doodbloedt, is levensgroot.

Een actiegroep zou op gezette tijden op dergelijke vragen een antwoord moeten zoeken en daarop het vervolg van de actie moeten baseren.

3.7. Besluit

Bovenstaande opmerkingen passen uitstekend in het 'draagvlakmodel', daar waar gesproken wordt over het creëren van een eerste draagvlak, op grond waarvan een politieke systeem in beweging komt. Veel is nog onduidelijk en open voor verdere studie en onderzoek. Niet behandeld is de relatie tussen actie en contra-actie, de interne organisatie van actiegroepen (zoals een eventuele taakverdeling), de financiering, de samenwerking tussen verschillende milieu-actiegroepen en met actiegroepen die niet primair op het milieu zijn gericht, e.d. Ook de keuze van de actie-middelen is nauwelijks uitgewerkt. Er valt dus genoeg te doen. Zouden daarvoor niet enkele actievoerders vrijgesteld kunnen worden?

Kees van Woerkum, Wageningen,
Vakgroep Voorlichtingskunde L.H., 1984

Geraadpleegde literatuur:

Grimbergen, C., R. Huibers en D. van der Peijl, Amelisweerd;
de weg van de meeste weerstand, Rotterdam, Ordeman, 1983.

Hofstee, E.W., Milieubederf en milieubeheersing als maatschappelijke verschijnselen, Amsterdam, Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, 1972, bl z. 76-79 (over de 'pressure'-groepen).

Kongresmap 'Dag van de toekomst', Amsterdam, Vereniging Milieu Defensie, 1983. Zie ook het kongresverslag.

Milieu en actie voeren; verslag van de projectgroep milieuvorlichting, Wageningen, Studium Generale, 1973.

Molotch, H., Media and movements, in: Zald, M.N. en J.D. Mc Carthy, Red., The Dynamics of social movements; resource mobilization, social control and tactics, Cambridge (Mass.), Winthrop Publishers, 1979, blz. 71-93.

Reckman, P., Sociale aktie; opnieuw bekeken, Baarn. In den Toren, 1974. Zie ook van hem 'Hoe Anders ?', Baarn, In den Toren, 1980.

Bijlage: Informatie over het terreinverkennd werkcollege
Natuur- en Milieuvoorlichting

Student-assistent:

In 1984 waren als student-assistent (zeer) actief:

Michiel Linskens

Rob Smeenge

Veronique Vaarten

Thema's bij het werkcollege

blok 1 : Theorie

dag 1 : Wat is milieu?

dag 2 : Milieubeleving

dag 3 : Milieuvoorlichting en gedragsverandering

dag 4 : Milieuvoorlichting en milieubeleid

blok 2 : Milieuvoorlichting in de praktijk; een eerste terrein-
verkenning

dag 5 : Landelijke milieuorganisaties

dag 6 : Regionale milieuorganisaties

blok 3 : Voorbeelden van milieuvoorlichting

dag 7 : Het afvalproject van het Landelijk Steunpunt Milieu-
educatie

dag 8 : Milieuvoorlichting en milieu-actie. Case: Amelisweerd

dag 9 : Het IVN en de training van de leden

dag 10 : Milieu en landbouw
dag 11 : Het Internationaal Watertribunaal
dag 12 : De milieuwinkel

Gastspreekers:

dag 4 : Prof. dr.ir. N.G. Röling
dag 5 : ir. Ch. Maas Geesteranus
dag 6 : D.J. Joustra, ir. M. Buitenkamp
dag 8 : ir. S. Klaaysen
dag 11 : B. Heidenrijk
dag 12 : ir. M. Mensink

Literatuur bij het werkcollege

- Ester, P., F. van der Meer, Sociaal-psychologische determinanten van individueel milieugedrag: schets van een gedragsmodel, in: Ester, P. (Red.), Sociale aspecten van het milieuvraagstuk, Assen, Van Gorcum, 1979, blz. 21-38.
- Ester, P. en F. van der Meer, Milieubesef en milieugedrag: enkele onderzoeksverbindingen, in: Ester, P. (Red.), op. cit., blz. 39-60.
- Baayens, A., Milieu-educatie; wat is dat?, scriptie vakgroep Voorlichtingskunde, Wageningen, 1983. Hieruit de theoretische inleiding (blz. 6-33) en de karakteristiek van vijf milieuorganisaties en het project Milieu en Huishouden (blz. 36-90).
- Huitzing, D., Gids voor natuut- en milieu-educatie, Amsterdam, Kosmos, 1978. Hieruit van hoofdstuk 5 ('Mogelijkheden voor educatieve activiteiten') blz. 40-41, 61-73, 88-101.
- Schmit, H., M. Dekker, De zaak water; vervuilers gedaagd voor het Internationaal Watertribunaal, Unieboek, Bussum, 1984, blz. 27-48
- Crone, F., De wetenschapswinkel, in: Willems, J. (Red.), Wetenschapsvoorlichting, Utrecht, Perscentrum R.U. Utrecht, 1979, blz. 103-110.

Verder zijn (mede door studenten) teksten geschreven en verspreid over voorlichting bij afvalscheiding, de dia-lezing als middel bij milieu-voorlichting en regionale en plaatselijke milieu-organisaties. De lezing van Ch. Maas Geesteranus is op schrift beschikbaar gesteld.